

BY, MARSK OG GÆST



By, marsk og geest 25

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland



Forlaget Liljebjerget 2013

Indhold

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.	Forord af Flemming Just s. 07
Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Gudrun Gormsen, Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø.	<i>Michael Alrø Jensen</i>
Layout: Kirk & Holm.	Udgravningerne i Sct. Nikolajgade – Nyt om Ribes markedsplads i det 9. og 10. århundrede s. 09
Tryk: PE-offset	The excavations in Sct. Nicolaj Street – New results from Ribe’s marketplace during the 9th and 10th century s. 26
Copyright: 2013 Forlaget Liljebjerget	<i>Lisbeth Imer, Maria Knudsen og Morten Søvsø</i>
Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.	Ribe-stenen s. 29
Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.	The Ribe Runestone s. 38
ISBN 978-87-89827-40-7 ISSN 0905-5649	<i>Katrine Berg Pedersen</i>
Illustration på forsiden: Højmiddelalderens grave på Lindegården i Ribe, s. 65.	1200-tallets ærkebisperstridigheder i lokalt perspektiv – Ribebisperne under opgøret mellem kirke og konge s. 41
Illustrationer på bagsiden: Blymodel til spænde, se s. 16, ribestenen, se s. 31, skånemarkedet, se s. 53, plankekiste fra Lindegården, se s. 67, familien Hyphoff i silhouet, se s. 80.	The archbishop’s conflicts during the 13th century viewed from a local perspective – Ribe’s bishops during the clashes between the church and king . s. 60
Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.	<i>Bente Grundvad</i>
	Højmiddelalderens grave på Lindegården i Ribe s. 63
	The High Middle Age burials from Lindegården in Ribe s. 72
	<i>Jan Tuxen</i>
	En silhuettør kommer til byen – identifikation af en samling silhuetportrætter s. 75
	A silhouette artist comes to town – the identification of a silhouette portrait collection s. 86

Forord

I 1989 udkom det første nummer af *By, marsk og geest*. Undertitlen var *Årsberetning 1988*. Den antikvariske *Samling i Ribe*. Hovedtitlen blev valgt, fordi byen, marsklandet og det lidt højere liggende gestland var museets arbejdsmark. Undertitlen var ikke så præcis, for beretningsdelen indsnævrede sig til en enkelt side med en oversigt over ansatte og økonomien. I stedet for en årsberetning var der derimod fra begyndelsen tale om at publicere videnskabelige artikler præget af stor indsigt og med et naturligt fokus på byarkæologi. Her havde Ribe jo netop i 1970'erne og 80'erne bragt sig afgørende i front i Danmark, bl.a. med fundet af det allertidligste Ribe fra begyndelsen af 700-årene.

Forsiden bar et billede af den enøjede og vise Odin, og bagsiden en gengivelse af et andet fund, nemlig en fransk falkonér fra 1300-tallet. Så havde både vikingetiden og middelalderen hver fået sin del, og meget passende var det også både Stig Jensen og Per Kristian Madsen, der stod som underskrivere af forordet. De ville med det ny skrift gerne skabe en levedygtig tradition med vægt på det faglige indhold, „for vi tror på, at museumsarbejdet og forskningen er uløseligt forbundne“.

Nu er vi kommet til 25. årgang af *By, marsk og geest*, og man kan i høj grad konstatere, at den linje, som de to initiativtagere for et kvart århundrede lagde, har været fulgt lige siden. Som et resultat heraf er årbogen nu optaget på Forsknings- og Innovationsstyrelsens såkaldte autoritetsliste, hvor anerkendte tidsskrifter kan optages efter vur-

dering af en faggruppe. Det er det eneste tidsskrift udsendt af et museum, som er optaget på listen, og det forpligter naturligvis. Det kræver en omhyggelig fagbedømmelse, og at tidsskriftet til stadighed er attraktivt at skrive i, også for fagfolk uden for Sydvestjyske Museer.

Med en forestående 25. årgang på vej har der været en god anledning til at stoppe op og evaluere indhold og form. Det har ført til, at vi nu har givet *By, marsk og geest* et helt nyt layout, der afspejler et nutidigt designsprog. Indholdsmæssigt har vi valgt at styrke fagligheden endnu mere. Hidtil har *By, marsk og geest* været en årbog for Sydvestjyske Museer. Nu gør vi det til et decideret tidsskrift med undertitlen *Kulturhistorisk tidsskrift for Sydvestjylland*. Samtidig har vi udvidet redaktionen med gode kolleger fra nabomuseer, og vi har også styrket fagfællebedømmelsen, således at der nu er tale om dobbelt-blind bedømmelse, dvs. at de eksterne bedømmere ikke kender forfatterens identitet og omvendt. Fagligt fokus bliver arkæologiske og historiske artikler omhandlende perioden før ca. 1850.

Samtidig hermed begynder Sydvestjyske Museer at udgive en populærvidenskabelig årbog med titlen *Levende viden*. Det vil bringe historier fra hele Esbjerg og Fanø kommuner og omfattende alle tider.

Vi håber, læserne vil tage godt imod det 'nye' *By, marsk og geest*.

Flemming Just
Museumsdirektør

1200-tallets ærkebispestridigheder i lokalt perspektiv

– Ribebisperne under opgøret mellem
kirke og konge

Af Katrine Berg Pedersen



Hvad forårsagede ærkebispestridighederne i anden halvdel af det 13. århundrede? Umiddelbart et simpelt spørgsmål, der trods lang forskningstradition har budt på flere spørgsmål end svar. For hvad handlede opgørene egentligt om? Var der tale om en ideologisk kamp, hvor der kæmpedes om store principielle ideer og om kirkens frihed over for kongemagtens suverænitæt, eller skal konflikten ses i et magtpolitisk perspektiv, hvor mere jordnære kampe om magt, politisk indflydelse, besiddelser og privilegier gjorde sig gældende? Eller var der, end mere basalt, tale om konflikter, hvis kerne lå på det slægtsmæssige og personlige plan?

Hensigten med denne artikel er at puste nyt liv i debatten gennem et studie af Ribebispens position i konflikterne. Der vil i det følgende argumenteres for, at det magtpolitiske og slægtsmæssige aspekt var af størst betydning, da ren idealisme ikke synes at være tilfældet i den ideologiske dagsorden.

Indledning

I slutningen af 1900-tallet blev ærkebispestridighederne livligt debatteret mellem nogle af landets førende historikere. Konflikterne blev forsøgt forklaret ud fra en henholdsvis ideologisk, magtpolitisk og slægtsmæssig tese, hvor især William Norwin og Niels Knud Andersen lagde sig i spidsen for den kirkeretslige linje, mens Aksel E. Christensen, Kai Hørby og Niels Skyum-Nielsen stod som repræsentanter for den politiske og slægtsmæssige position.

Men forskningsdiskussionen opnåede aldrig fuld konsensus, og det er endnu ikke lykkedes at opstille

en uanfægtet tese. Selvom dette sjældent forekommer i moderne historieforskning, kan et studie af Ribebispens rolle i den nationale konflikt ikke desto mindre endnu engang åbne op for diskussionen og fremhæve aspekter, der taler for, at magtpolitik, alliancer og personlige relationer var af større betydning end de ideologiske og principielle ideer.

Ribe bys vitale betydning i et både kirkeligt, økonomisk og politisk regi er endnu engang blevet stadfæstet og tydeliggjort i nye udgravninger ved Ribe Domkirke. I den anledning har det været oplagt at

spørge, hvilken karakter Ribebispernes motiver og bevæggrunde havde i ærkebispespejdelighederne, samt hvilke konsekvenser samarbejdet med kongemagten fik for Ribebisperne, byens domkapitel og stiftets indbyggere. Ydermere er striden særlig interessant i forbindelse med Ribe, på grund af specielt kong Christoffer 1.s tilknytning til byen (Pedersen 2003, s. 17).

Fra konsensus til konflikt: Forholdet mellem kongen og kirken etableres

Det tætte samarbejde mellem den danske kongemagt og kirken blev for alvor grundlagt under Svend Estridsens regeringstid i midten af det 11. århundrede. Den vesteuropæiske kirkeorganisation blev indført, og opbygningen af det middelalderlige samfund tog fart (Bøgh 1999, s. 33).

I 1170, under kirkefesten i Ringsted, besegledes samarbejdet mellem kongen og kirken, da ærkebiskop Eskil helgenkårede kong Valdemar den Stores fader, Knud Lavard, samt kronede Valdemars ældste ægtefødte søn Knud 6. (Ulsig 1999, s. 31). Gennem dette gudsbenådede herskerdynasti fik kongedømmet en sakral karakter, hvilket også kom til udtryk i Knud 6.s forordning fra år 1200. Forordningen påpegede, at kongen handlede som lovgiver i kraft af sit embede, som Gud havde tildelt ham. Derudover påpegede forordningen, at det faldt ind under hans magtbeføjelser som konge at give og ændre love (Ulsig 1999, s. 31).

Moderniseringen af retssystemet og udbygningen af kongemagtens centraladministration resulterede i, at der opstod et gensidigt afhængighedsforhold mellem kongen og kirken. En velfungerende kongemagt var derfor baseret på et nært samarbejde mellem de to institu-

tioner. Kongemagten drog nytte af gejstlighedens latinske kundskaber, der var det internationale kommunikationssprog samt kirkens evne som formidler af europæiske ideer om de verdslige magtfunktioner. Kirken viste vejen til det, der manglede; en alment anerkendt ret for kongemagten, der kunne befale under trussel om straf. Den kirkelige bandlysningsstraf, der afskar folket fra forbindelsen til kirken og dermed Gud, var et effektivt middel (Bøgh 1999, s. 68).

Men både kongemagten og kirken så fordele i at distancere sig fra det tidligere retssystem, hvor vægten havde ligget på de forskellige slægters magt, da dette kunne hjælpe til at begrænse aristokratiets magtudøvelse. Derudover drog kirken også nytte af kongemagtens beskyttelse og støtte, og så længe begge institutioner trak på samme hammel, anså kongerne det som fordelagtigt, at bispeserne øgede deres magt og indflydelse i samfundet og i det kongelige magtsystem (Bøgh 1999, s. 71). Kongen styrkede kirkens indtægtsgrundlag gennem jorddonationer, som bidrog til udbygningen af de kirkelige institutioner (Christensen 1978, s. 38). Derudover udvidede bispesernes magt sig efterhånden til at strække sig udover den gejstlige sfære på flere områder. Bisperne fik tildelt rettigheder i at tage mænd, hvilket vil sige, at de bl.a. besad deres egen militære magt. Derudover blev deres godser fritaget for at betale skat, og de opnåede bøderettigheder af deres undersåtter og fik tillige rådighed over flere dele af de kongelige indtægter, da de fik andel i de kongelige skatter i byerne samt møntrettigheder (Bøgh 1999, s. 71).

Der skete således en udveksling, idet kirken gav kongemagten den retslegitimitet den søgte, og i bytte fik kirken del i den materielle magt. Kirkens immunitetsgrundlag var forankret, og symbiosen mellem



Fig. 1a og 1b

Christoffer I og ærkebiskop Jacob Erlandsen malet under den første store ærkebispespejdelighed o. 1260. Kalkmalerier i Karise kirke ved Fakse. Efter: www.denstoredanske.dk.

King Christoffer I and Archbishop Jacob Erlandsen.

kirken og kongen fortsatte forholdsvist gnidningsfrit op til midten af det 13. århundrede, hvorefter det kom til sammenstød mellem samfundets magteliter, hvor specielt kirken spillede en særlig rolle.

Samarbejdets ophør

„Kongen bør (...) vide, at det aandelige hæver sig over det timelige, og

paa samme maade hæver kirkens ret sig over de verdslige love, og skulde de staa hinanden imod, da sætter den større den mindre ud af kraft, nemlig den aandelige den timelige.“

Dette citat er et uddrag af ærkebiskop Jacob Erlandsens proklamation om et rent kirkevælde fra midten af 1200-tallet. Den meget radikale udtalelse, der gik på tværs

af den vante tankegang i Danmark, blev genstand for landets første store opgør mellem den danske kirke og kongemagten. Kirken, der sideløbende med kongemagten fungerede som en magt- og øvrighedsinstitution, fremsatte krav om større selvstændighed fra kongemagtens suverænitæt. Kongemagtens forhold til kirken var derved anspændt, da begge institutioner forsøgte at øge deres beføjelser på den andens bekostning. Kongemagten havde i tiden op til 1241 ikke kun opnået at legitimere sin magt gennem Guds nåde, den fik tillige udformet en ret til retshåndhævelse i samfundet. Usurpation eller ej, så lykkedes opbyggelsen af et retsgrundlag. Siden Erik Lams regeringsperiode (1137–1146) begyndte kongens retshåndhævelse at fylde mere i kongebrevene, og han satte den kongelige straf foran den kirkelige bandlysning, og legitimeringen til at straffe kom således ikke længere udelukkende fra Gud. Kongens magtbeføjelser kom ligeledes til udtryk i fortalen i Jyske Lov fra 1241, da denne påpegede, at alle i riget skulle være ham „(...) *hørige og lydige og underdanige* (...)“ (Ulsig 1999, s. 33). Kongen stod kun til ansvar overfor Gud ved dommedag. Fortalen tillægger ikke kirken nogen særlig rolle, da det

var kongens embede „(...) *at overvåge domme og gøre ret* (...)“ (Ulsig 1999, s. 33).

Men disse normative kilders udsagn lod sig ikke samstemme med det realpolitiske univers. På grund af de udenlandske bispers uafhængige forhold til deres fyrster øgedes deres rettigheder. Denne europæiske tendens nåede også til Danmark, og det var derfor nærliggende for de danske biskoper på samme vis at søge frigørelse fra det kongelige magtsystem, hvilket kongen af naturlige årsager ikke kunne acceptere (Bøgh 1999, s. 73).

Konflikternes omdrejningspunkter lader sig bedst belyse i landets to mest markante ærkebisperstridigheder, der fandt sted i perioden 1254–1274 under ærkebiskop Jacob Erlandsens embedsperiode, og endnu engang mellem 1289 og 1303 hvor Jens Grand blev ærkebiskop.

Ved en gennemlæsning af retsprocesserne mellem ærkebiskopperne og kongemagten tegner der sig et billede af, at de fremsatte anklagepunkter overordnet er de samme under begge retssager. Retssagerne vidner om, at det grundlæggende problem var, at der ikke forelå klare juridiske retningslinjer; for

hvem havde den største magt; kongen eller ærkebiskopperne? Ud fra det hierarkiske samfundsideal var kongen, ifølge ærkebiskoppernes synspunkt, underlagt kirkens absolutte suverænitæt, idet det åndelige til enhver tid hævdede sig over det timelige. Det vil sige, at kirkens ret således hævdede sig over de verdslige love (Skyum-Nielsen 1962, s. 63). Det var derved ærkebiskoppernes hensigt at følge den strenge kirkeret, den kanoniske ret. Reformorienterede modifikationer af den skånske kirkeret blev derfor et af hovedpunkterne på specielt Erlandsens dagsorden, da han ikke mente at denne stemte overens med de internationale kanoniske forhold.

Denne fundamentale problemstilling forgrenede sig ned i enkeltsagerne og resulterede i, at parterne anklagede hinanden for, at ville gøre sig til dommere i modpartens anliggender (Skyum-Nielsen 1962, s. 104–106). For hvilke sager hørte under hvilken domstol, og hvor langt rakte henholdsvis den kanoniske og verdslige retshåndhævelse og domsmyndighed?

Der var specielt fire emner, der fungerede som omdrejningspunkter for parternes uenighed: ledingsbestemmelser, kirkens immunitet, jurisdiktion og kirkeembederne.

1. Ledingsbestemmelserne og mandtagning. Hvilke militære forpligtelser havde biskoppen, og hvem havde retten over de mænd, der boede på bispens ejendomme ved et ledingsudbud? Biskopperne søgte at begrænse deres militære forpligtelser og den hærtjeneste deres mænd skulle yde kongen, samtidig med at de ville øge antallet af mænd i egen tjeneste. Modsat hævdede kongen, at ærkebiskoppen på lige fod med landets øvrige stormænd var forpligtet til at stille mænd

til fælles forsvar (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 28–29).

2. Kirkens immunitet. Hvilke privilegier havde kirken? I denne forbindelse var det især regaler, der var genstand for anklagerne, da disse naturgivne rigdomskilder som f.eks. forstrandsret, vragnet samt danefæ havde altid tilhørt kongemagten. Men hvordan forholdt det sig på kirkens ejendomme?

3. Jurisdiktions områder og dens grænser. Hvor langt rakte den gejstlige domsmyndighed, og hvilken lov var gældende i hvilke sager?

4. Kirkeembederne og investiturretten. Hvem havde bemyndigelse til at indsætte en ny ærkebiskop, og hvem var berettiget til at indsætte nye præbender?¹ Kongemagten mente ikke, at patronatsretten blev overholdt, idet ærkebiskopperne blev valgt til deres embede uden kongens samtykke, samtidig med at kirken alene indsatte nye præbender.

Denne kirkelige løsrivelsestendens syntes allerede fra starten problemfyldt, eftersom det over tid var kongemagten, der havde bevilget kirken store rigdomme og godser og dermed dens betydningsfulde position i landet. Gejstligheden var så at sige bundet til verdsligheden (Ingesman 1999, s. 108). Men den danske kirke stod imidlertid ikke som en samlet enhed mod kongemagten.

Urolighedernes begyndelse efter Valdemar Sejrs død 1241- Ribebispens valg

Valdemar Sejrs retmæssige arving, Valdemar den Unge, døde tidligt, og kongens næstældste søn Erik Plovpenning (1241–1250) blev kro-



Fig. 2a og 2b

Ærkebiskop Jacob Erlandsens segl. Efter Petersen 1883, planche I, 3–4.

The seal of Archbishop Jacob Erlandsen.



Fig. 3

Erik Plovpenning (1241–1250). Udsnit af kalkmalerier over kongens grav i Skt. Bendts kirke i Ringsted. www.denstoredanske.dk.

King Erik Plovpenning.

net til medkonge, mens de yngste sønner, Abel og Christoffer, blev tildelt hertugdømmerne i Sønderjylland og på Lolland-Falster.

Men efter Valdemar Sejrs død i 1241 kom Erik Plovpenning i krig med sin bror Abel, der ønskede større selvstændighed over sit hertugdømme og over for kongen. Abels erobring af Ribe i 1245 og Erik Plovpenning's hurtige tilbageerobring var med til at understrege og tydeliggøre byens vigtighed for kongemagten. Ribe kom således til at fungere som stødpude mellem slægtslinjerne i det danske dynasti, og den danske kongemagt gjorde en særlig indsats for at besidde byen på grund af dens strategiske beliggenhed (Netterstrøm 2010, s. 153). Men også Ribebispen havde interesse i at forblive i kongemagtens hænder, da det meste af bispens og domkapitlets jordegodser og stift lå nord for Kongeåen, og bispen ville ikke risikere, at stiftet blev delt i to (Netterstrøm 2010, s. 154).

Alt imens Erik Plovpenning's kampe mod sin bror Abel fortsatte, blev et kirkemøde i Odense afholdt i 1245. Konciliet blev samlet for at værne kirken mod kongens påståede tyranni, hvilket fik fatale konsekvenser for kongens kansler, Roskildebispen Niels Stigsen, der måtte gå i landflygtighed (Skyum-Nielsen 1962, s. 24). Hvis man skal tro J. Kinch, Ribes byhistoriker fra



Fig. 4

Indledningen til Jyske Lov fra 1241. Den ældst bevarede udgave. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Preface to the Jyske Lov (the Jutlandic law) 1241. This is oldest preserved parchment manuscript of the law.

1800-tallet, så var Ribebispen Esger (1246–1273) den eneste af de højere gejstlige, som holdt med kongen, hvilket resulterede i, at Esger blev taget til fange under Ribes erobring i 1245. Efter at Ribe atter var kommet i kongemagtens hænder, fik Esger på grund af troskab i krigen tildelt skibet 'Navigium' i Hvidding Herred. Herudover lovede kongen, at han ville afvise bispens mænd, hvis de kom til ham i forbindelse med ledingsudbud (Kinch 1869, s. 63–64). En af kirkekampenes store konfliktområder blev herved eftergivet, hvilket må have haft stor betydning for kongens militære udgangspunkt. Kongen gik således på kompromis med Jyske Lovs ledingsbestemmelser, der jf. 3. bog, kap. 8 foreskrev, at mens biskopperne måtte tage mænd fra eget stift, var det kongemagten berettiget at tage mænd i tjeneste fra hele riget (Kroman 1968, s. 168). Herudover blev Ribes kannikker fritaget toldafgift på deres heste og øvrige ejendomme overalt i riget i 1246 (Kinch 1869, s. 58).

Da Erik Plovpenning i 1250 døde på Slien, blev Abel (1250–1252) kåret som Danmarks nye konge, men dennes regeringstid blev dog kortvarig. Alligevel nåede Abel at stadfæste Ribes handelsret og privilegier, der påpegede, at byens borgere var fritaget for told, torvegæld og forband overalt i riget og hertugdømmet, hvor de kom med deres varer. Det var meget almindeligt, at privilegier skulle stadfæstes i forbindelse med et kongeskifte. Dette ses blandt andet i forbindelse med, at friheden for torvegæld og told blev fornyet i 1242, da Erik Plovpenning's embedsperiode begyndte, i 1250 under Abel og i 1252, da Christoffer 1. kom til magten. Men privilegierne ses ligeledes stadfæstet i 1266 og 1271 under Erik Klippings regeringsperiode, hvilket kan tyde på, at nødvendigheden af borgernes støtte har været udslagsgivende for stadfæstelsen.



Fig. 5

Erik Klippings privilegier til Ribes indbyggere 15 marts 1266. Efter Ribe Bys Historie bd. I, s. 132.

King Erik Klipping's privileges to the citizens of Ribe, dated to March 15th 1266.

Derudover forøgede kongen byens friheder ved at give dem frihed fra at betale afgift ved strandvrag (Kinch 1869, s. 65) (fig. 5).

Abel indgik ligeledes en overenskomst med Ribebispen Esger om den såkaldte plovskat, der var en form for pengeskatt, som kongen havde forhandlet sig frem til som compensation for afskaffelsen af vekslinger, det vil sige skatten på brugen af penge (Poulsen 2010, s. 232). Overenskomsten bestod i, at bispen skulle have 8 penninge af hver plov. Derudover fik bispen tildelt 40 mark penge af kongens andel af plovskatten for tro tjeneste og lydighed i 1251 (Kinch 1869, s. 65). Allerede i 1257 gik man dog tilbage til det gamle møntsystem, og i 1280 fik bispen andel af møntindtægterne og kunne derved drage nytte af vekslingerne endnu engang (Poulsen 2010, s. 232).

Da Abel døde i 1252, overtog broderen Christoffer 1. (1252–1259) magten og ikke Abels ældste søn, Valdemar Abelsen, som traditionen egentlig foreskrev (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 23–26). Arvefølger reglerne, som Valdemar den Store over tid havde fået gennemført, blev brudt og magtsystemet krakelerede.

Konflikterne med Abels efterkommere skulle vise sig at fortsætte gennem flere generationer, da de ikke ville opgive deres krav på tro-

nen. Christoffers magt som konge kom derfor til at afhænge af aristokratets støtte. Men netop aristokratiet skulle ligeledes vise sig at give store problemer, da landets mægtigste mænd higede efter mere magt og indflydelse i det efterhånden udviklede stats- og retssystem. De søgte bl.a. at udvide deres skattefrihed samt lempelser af deres hirddisciplin (Ulsig 1999, s. 35). Aristokratiet opnåede, på grund af landets udenrigspolitiske problemer, en stadig større andel af de kongelige rettigheder og indtægter som compensation, da deres løn ikke kunne betales (Bøgh 1999, s. 73–74). Men efter 1241 var det politiske samspil mellem kongen og aristokratiet præget af voksende mistillid og rivalisering (Christensen 1968, s. 80). Abel-Christoffer forordningen fra omkring 1250 var netop et udtryk for, at den svækkede kongemagt, samtidig med at forordningen fungerer som symbol på, at et nyt statssystem var en realitet, idet der blev sat retslige grænser for kongen (Christensen 1978, s. 36).

Udfordringer under Christoffer 1.

Abel-sønnerne gav Christoffer problemer. Christoffer så sig derfor nødsaget til at genoprette det sønderjyske hertugdømme i 1253, og indsætte Abels søn, Valdemar som hertug. Christoffer havde derved givet den oprørske slægtslinje et

stykke af kagen, samtidig med at hertugdømmet fungerede som kile til modstanderne mod syd, holdstenerne (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 26).

Men også ærkesædet med Erlandsen i spidsen repræsenterede reformorienterede holdninger, hvilket resulterede i, at ærkebiskoppen og kongen endte i en retssag. Procesakterne under Erlandsens retssag i Rom vidner om, at kirken angiveligt oplevede trusler fra kongen. Som modreaktion herpå udformede Erlandsen den såkaldte Vejlekonstitution fra 1256. Vejlekonstitutionen ville sikre kirken mod overgreb fra kongemagten. Et interdikt, det vil sige forbud mod alle kirkelige handlinger, skulle dermed være gældende i hele landet, hvis kongen på nogen måde havde sanktioneret en fængsling af en biskop i Danmark, eller blot hvis kongen formodedes at kunne have forhindret denne (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 27). Netop Vejlekonstitutionens forordning blev altafgørende, da det springende punkt i konflikten mellem ærkebiskoppen og kongemagten var fængslingen af Erlandsen i 1259. Erlandsen appellerede til paven, og en årelang retssag ved kurien, det pavelige hof i Rom, var en realitet frem til 1274. I forlængelse af dette ses det, at kong Christoffer netop i 1256 tildelte ejendomme tilhørende Iver Tagesen til biskop Esger, på trods af at disse var testamenteret til Løgum Kloster i 1254 (Ribe Oldemoder 1869, s. 12 nr. 20). Den direkte sammenhæng mellem Vejlekonstitutionen og bispens godsforøgelse fremstår ikke eksplicit i Ribes Oldemoder. Men det forekommer ikke usandsynligt, at der fra kongens side kan have ligget taktiske overvejelser bag handlingen. Godt et år før kirkemødet i Vejle forelå ligeledes et mageskifte mellem kongen og Ribebispen, da Christoffer I. gav Ribe Domkirke Harboøre i godtgørelse for tabet af

bispens enge i Lustrup, som opførelsen af kongens mølle i Ribe havde sat under vand (Ribe Oldemoder 1869, s. 10, nr. 18). Mageskiftet syntes at have været til Ribebispens fordel, da Harboøres jord ud fra arkæologiske udgravninger har vist sig at have været velboniteret. Det vil sige, at jorden havde en stor ydeevne og dyrkningsværdi modsat Lustrups jorder, der blev sat under vand på grund af kongens mølle inde i Ribe (Søvsø 2012, s. 24).

Både mageskiftet og bispens godsforøgelser tydeliggør magtalliancernes betydning og vigtigheden i at betragte kirkekampene i et magtpolitisk perspektiv.

Retsantropologiens bidrag

Den retsantropologiske metode kan i den sammenhæng derfor fremhæves, da man herigennem opnår en mere nuanceret tilgang til kilderne og fortolkningen af disse. Retsantropologiens grundtanke er, at ret, konflikt og social orden ikke kun skal studeres ud fra et snævert juridisk eller institutionelt perspektiv, da det er meningsløst at løsrive en formaliseret politisk sfære fra den bredere samfundsmæssige kontekst (Orning 2010, s. 5–8). Trods forskningens fokus på at anskue statsdannelseprocessen op til 1200, mener jeg, at metoden kan anvendes til at belyse, hvilke motiver Ribebisperne havde under ærkebispestridighederne.

Som kompensation for Ribebispens støtte til den danske kongemagt opnåedes store begunstigelser. Samarbejdet og loyalitetsbåndet mellem biskoppen og kongen vidner om, at kongemagten endnu ikke i det 13. århundrede formåede at kontrollere det omgivne samfund gennem formelle institutioner (Orning mfl. 2010, s. 16). Venskab, uddeling af gaver og privilegier var styrings-

redskaber for alliancer, der i sidste ende gav øget magt til begge parter, hvilket understreger kongens og bispens modstridende principper (Orning 2010, s. 289). Mens kongen gentagne gange gik på kompromis med de lovgivende principper, var Ribebispernes troværdighed overfor de ideologiske standpunkter i flere tilfælde ude af syne.

Man bør derfor være forsigtig med at anskue konflikterne i et entydigt lys, da metodiske fejlslutninger let opstår, hvis retsprocesserne læses for pålydende. Bag overfladen af juristeri gemte sig et sammenstød mellem to betydelige magtfaktorer. Distinktionen mellem de forskellige forskningspositioner kan tydeliggøres ved, at hvad der for én forsker var stridens *ydre aspekt*, var for den anden *stridens kerne*. Forskellen mellem teorierne skal således ses i forbindelse med deres opfattelser af kildernes karakter og værdi. Gennem en analyse og et studie af Ribebispernes sociale integrationer tydeliggøres individets strategier og valgmuligheder (Orning 2010, s. 9). Man må formode, at det var et *bevidst* valg fra Ribebispernes side ikke at være en del af den kirkeretlige retning. Trods ærkesædet kamp om at udvide de kanoniske retsområder og privilegier, må bisperne i Ribe have set flere personlige fordele i at støtte kongemagten.

Bisp Esgers fortsatte støtte

Efter kongens fængsling af Erlandsen i 1259 døde Christoffer i Ribe, og efterfølgende spekulationer om forgiftning florerede, men et endeligt bevis forelå aldrig. Påstanden er af senere historikere blevet betragtet som det pure opspind, opdigtet af Erik Klippings inderkreds for at glorificere kongemagten og dermed svække Erlandsen (Netterstrøm 2010, s. 155).

I 1259 blev Christoffers ældste søn, Erik (1259–1286), der fik tilnavnet Klipping, som 11-årig kronet til konge i Viborg angiveligt af biskop Esger af Ribe (Skyum-Nielsen 1962, s. 136). Umiddelbart i forlængelse heraf skænkede enkedronningen alle sine besiddelser i Hvam i Rinds herred nord for Viborg til Ribe Domkirke. Samtidig stiftede hun et kapel, der tillige fik tildelt betydelige ejendomme sydvest for Ribe i Sønder Farup, Øster Vedsted, Yderbjerrum og Hvidding (Kinch, 1869, s. 72), hvilket udvidede både biskoppens og Ribes domkapitels magtgrundlag.

Enkedronningen var fast besluttet på at udvide sin søns magtområder, og hun forsøgte derfor i sommeren 1261 at indtage det slesvigske hertugdømme. Under dette slag på Lohede blev den 11-årige konge og dronningen imidlertid taget til fange, og Albrecht af Braunschweig blev Danmarks rigsforstander fra 1262 til 1263. Denne position bragte ham i konflikt med det verdslige aristokrati, der ellers havde magten under enkedronning Margretes fangenskab (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s.30). Bisp Esger stod dog Albrecht troligt bi, og efter Margrethes løsladelse i 1262 overdrog hun i 1263 Jens Skameæs Thordsens søns gods, der var blevet



Fig. 6

Sandstensarkofagen i Ribe Domkirke, som måske har rummet Christoffer I's lig. Foto: Sydvestjyske Museer.

The sandstone sarcophagus that probably contained the body of Christoffer I.

konfiskeret på grund af majestætsforbrydelse til Esger på grund af tro tjeneste (Ribe Oldemoder 1869, s. 19 nr. 30). I kongebrevet blev det understreget, at Ribebispen „(...) til Erstatning for den Umage, Omkostning og Skade, som han oftere havde haft for Rigets og Kongens Bedste“ (Kinch 1869, s. 75).

Ribebispens appel til Rom

Grundet Ribebispens stærke alliance med rigets kongemagt forøgedes bispens magt. Men forholdet til tronen bekymrede samtidig Esger, som i den anledning appellerede til paven i oktober 1260, hvori han søgte beskyttelse af sig selv og sit stift (Skyum-Nielsen 1962, s. 163). Ribebispens bange anelser var ikke uvæsentlige. Erlandsen, der på dette tidspunkt ikke opholdt sig inden for rigets grænser, lod et sendebud forkynde i Ribe Domkirke, at Esger var underlagt en bandlysningsdom (Skyum-Nielsen 1962, s. 163). Ribebispens bandlysning mandede ud i en suspension fra embedet, og domkapitlet havde således forbud mod at have forbindelser til deres overhoved. Dette blev dog ikke overholdt, hvilket efter al sandsynlighed skyldtes, at Esger var på forkant med situationens udvikling. Få måneder efter Esger havde afsendt sin appel til paven, havde biskoppen gennem frihedsbreve til domkapitlet sikret sig sine forbundsfællers støtte i januar 1261. Bispens behov for støtte og loyalitet var væsentlig og biskoppen gav i den anledning kannikkernes forvaltere og fæstere i kapitlet frihed for bispens afgifter, samtidig med at de ikke længere skulle svare bøder for helligbrøde (Kinch 1869, s. 74). Men domkapitlets venskab til Esger og dermed også kongemagten resulterede i, at de midt på året appellerede til paven, da kapitlet frygtede byens loyalitetsbånd med kongemagten af specielt tre årsager:

1. Dels havde Ribe Domkirke ikke adlydt Vejlekonstitutionens beslutninger, da de påpegede forordningens ugyldighed.
2. Derudover havde de tilladt begravelsen af Christoffer 1. trods interdiktet.
3. Ydermere havde de ikke ophævet forbindelsen til biskoppen efter bandlysningen.

I appellen fremgår det, at deres argumenter for ikke at rette sig efter Vejlekonstitutionen var dens ugyldighed. Dette argument fungerede ligeledes som dokumentation på appellens andet standpunkt, mens der i det tredje punkt sigtes til, at biskoppen allerede i forvejen havde appelleret til paven, og at bandlysningen derfor ikke kunne ses som værende gyldig. I 1261 var Urban 4. (1261–1264) pave, og han mentes at tage kongens parti under kirkekampene, hvilket resulterede i at konstitutionen blev suspenderet. Skym-Nielsen påpeger, at dette til dels skyldtes Ribe-appellen (Skyum-Nielsen 1962, s. 164).

Pavens politiske rolle

Som kirkens øverste autoritet og den katolske kirkes leder, var det pavens job at afgøre retsprocesserne mellem de stridende kongemagter og kirker. Pavens domsafsigelser under retssagen illustrerer også det magtpolitiske aspekt. Den kuriale politik afspejlede, at pave-magtens øvrige politiske situation var udslagsgivende for hvordan, paven handlede og dømte. Den senere retssag mod ærkebiskop Jens Grand resulterede i to forskellige domsafsigelser. Efter 2. proces blev kongens dom betragteligt nedsat, hvilket paven angiveligt så sig nødsaget til på grund af pavedømmets stridigheder med den franske konge Philip den Smukke, der kæmpede for statens selvstændighed

og uafhængighed fra pavedømmet (Andersen II 1943, s. 117). Erik Klippings efterfølger, Erik Menved (1286–1319), sendte et underkastelsesbrev til paven i 1302, hvilket kom på et belejligt tidspunkt, da brevet gav paven forrang over kongemagten. Erik Menveds ydmyge sind fungerede således godt som forbillede på en from katolsk fyrste. Den danske konge gav paven den magt, han politisk stod og manglede, og det samme gjorde paven overfor den danske konge på bekostning af ærkebiskoppen.

Dårlige tider mellem kongemagten og Ribebispen

Efter sin tilfangetagelse under slaget ved Lohede i 1261, slap kong Erik Klipping fri i 1265. I 1260'erne var landets hær primært baseret på tyske lejetropper (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s.31), hvilket krævede flere penge i statskassen, da deres løn skulle betales. Den økonomiske situation resulterede i en række forordninger, der skabte uro i forholdet mellem Ribes borgere og kongen (Kinch 1869, s. 76).

Bl.a. besluttede kongen sig for, at alle, både gejstlige og klosterfolk, nu skulle betale skat. Samtidens konflikter ramte således også Ribe. Udover at skulle betale skat, skulle klostrene nu også svare leding af den jord, som de havde købt siden 1215.

I den efterfølgende periode udviste Ribebispen derfor sin magt overfor både hertugdømmet og Kong Erik Klipping. Efter at hertugen, Erik Abelsen, havde ladet bispens slot i Møgeltønder nedrive i 1265, skrev Ribebispen til indbyggerne i Hviding Herred, at kapitlets forvaltere og fæstere var fritaget for al kongelig rettighed og tjeneste til kongen og hertugen (Kinch 1869, s. 76). Bispens magtbeføjelser rakte i dette

tilfælde ind i den verdslige sfære, og parallelterne til ærkebispens og kongemagtens uenigheder klare. Derudover forbød Ribebispen kongen og hertugen at besvære bønderne imod denne frihed. Enhver der handlede imod dette ville blive bandlyst af biskoppen (Kinch 1869, s. 76).

Efter Ribebispens magtdemonstrationer opnåede denne samme år et forlig med både hertugen og kongen. Hertugen lovede at stå biskoppens kirke og kapitel lovligt bi og fremme deres ret samt vise kirken ærbødighed, lydighed og ære (Kinch 1869, s. 77). Samtidig ses det i Ribe Oldemoder, at en visse, det vil sige et tidligere bekræftet dokument, af borttestamenteringen af Iver Tagesens gods til biskoppen forekommer (Ribe Oldemoder 1869, s. 12, nr. 20). I forhold til kongen fornyede denne byens privilegium fra 1252 med undtagelse af forband.

Ribebispen havde hermed for alvor stadfæstet sin egentlige magt og demonstreret sin store politiske betydning som allieret i et ansæendt politisk klima.

Erlandsens nederlag og begyndende homogene forhold mellem kongemagten og den danske kirke

Da pave Urban 4. døde blev Clemens 4. (1265–1268) indsat som pave. Gennem udsendingen af legaten Guido vidste paven, at han tillagde den danske kirkestrid stor og alvorlig betydning. Legatens ophold i Danmark havde til sigte at skabe fred og harmoni mellem de stridende parter. Da legaten vedtog, at forligsmødet mellem kongen og ærkebiskoppen skulle afholdes i Slesvig, appellerede kongen til paven om dette stævningssted, med

henvisning til kongens og hertugens konfliktfyldte forhold. Guido forelagde muligheden for at flytte mødet til Ribe, hvis visse vilkår blev opfyldt for de klagende gejstlige, der ønskede at overvære retshandlingen. Dette blev dog afvist på grund af byens manglende befæstning (Skyum-Nielsen 1962, s. 215).

På grund af kongens aversion mod legatens bestemmelser samt kongens appel fra 1266, hvori han løj om Guidos vilje til samarbejde, blev mødet afholdt i Slesvig, hvor kongemagten lod sig repræsentere af fuldmagter. En af disse var biskop Esger fra Ribe, der sammen med de øvrige repræsentanter søgte efter en udeblivelsesdom (Skyum-Nielsen 1962, s. 219), hvilket Guido ikke kunne acceptere. Forligsmødets resultat blev, at kongen nægtede at imødekomme de bøder, som han skulle betale Erlandsen, og kongen blev derefter bandlyst, og et interdikt over landet blev stadfæstet af den nye pave i 1267 (Kinch 1869, s. 79). I forbindelse med dette interdikt afveg Esger fra tidligere traditioner og overholdt interdiktet, hvilket bør ses i forbindelse med

kongens svækkede position efter bandlysningen og pavens lektion til kongen.

Efter mange års tovtrækkeri tilgodeså den ny pave Gregor X (1271–1276) kongemagten, og ærkebiskoppen måtte opgive flere af sine krav og gå i landflygtighed. Den første kirkekamp blev således en sejr for den danske kongemagt ved den endelige domsafsigelse i 1274. Ribebiskop Esgers kortvarige sideskift i 1267 betød dog ikke, at kongen mistede sine tro allierede, eller at bispens eller byens beføjelser blev mindre. Dette illustreres ved, at da fødevarekriserne ramte Danmark, ville kongen sikre danske forsyninger, og kongen udstedte derfor et forbud mod udførsel af levnedsmidler i 1271. Men Erik Klipping udstedte et kongebrev, hvori Ribes borgere tildeltes en særlig begunstiggelse, der ifølge Kinch blev overdraget på grund af tro tjeneste. De kunne således føre flæsk, korn, heste og andet til f.eks. Flandern (Kinch 1869, s.85) (fig. 7). Kongemagtens begejstring for Ribe fremgår også i et kongebrev fra 1283, da han heri forsikrede udenlandske købmænd om, at de altid ville blive godt behandlet i Ribe, og at man trods forbuddet gerne hér måtte udføre varer indtil mortensdag (Poulsen 2010, s. 206).

I perioden efter Jacob Erlandsens nederlag og frem til Jens Grands embedsperiode i 1289 opnåedes et mere homogent forhold mellem kongemagten og kirken. I 1280 fik Ribes nye bisp Tyge (1273–1288) lov til at handle med kongens del af mønten efter eget godtbefindende, samtidig med at han blev tildelt gods i Saxehave, Hjarup og Bönstrup (Ribe Oldemoder 1869, s. 15–16 nr. 26), der efter al sandsynlighed lå i det gamle Andst Herred ved Vejen (Frandsen 1984, bd. 1, s. 191, bd. s. 2, 167 og 190). Samme år som landets første håndfæstning blev en realitet, hvorved kongens

retslige kompetence og ret til indtægt blev reguleret og mindsket til fordel for det verdslige aristokrati, skænkede kongemagten Ribe bys borgere bjergningsret i 1282 (Kinch 1869, s. 94). Det vil sige, at borgerne havde ret til at tage deres ejendomme ved et skibbrud, hvilke var en klar afvigelse af konges regaleret. Ydermere fik borgerne i 1283 frihed for at betale told på Skånemarkederne, hvilket var særdeles vigtigt på grund af det rige sildefiskeri, men det gav samtidig øget mulighed for at forsyne sig på det store verdensmarked (Poulsen 2010, s. 211) (fig. 8).

Mordet på Erik Klipping

Men efter mordet på Erik Klipping i Finderup lade i 1286 anspændtes de indenrigspolitiske forhold endnu engang og de begyndende homogene forhold var fortid (fig. 9).

Erlandsen og Grand, der begge tilhørte den mægtige Hvideslæggt, blev sat i forbindelse med Erik Klippings formodede drabsmænd, da disse ligeledes var en forgrening af Hvideslægten. I Ribe-årbogen² blev dette understreget, som en af de væsentligste årsager til at Grand ikke fik kongemagtens opbakning ved sin tiltrædelse som ærkebiskop (Uddrag af Ribe-årbogen, Jørgensen 1927, s. 33). Ydermere var Hvideslægten i alliance med Abellinjen i hertugdømmet. Derudover var koalition mellem Hviderne og Abellinjen forbundet med landets udenrigspolitiske problemstillinger med Norge og Sverige, da det ifølge kongen var Hviderne og Abellinjen, der havde opildnet til krig.

Ribebispen Christian (1288–1313), der overtog efter bisp Tyges død i 1288, var derfor i en udsat position på grund af sit nære forhold til kongemagten og naboskabet til Hertugdømmet, der jo netop var i



Fig. 8

Skånemarkedet foregik tæt ved Skanør og Falsterbo i Skåne. Træsnit gengivet efter Magnus 1555, kap. 28, bd. 4, s. 201.

The medieval herring-market took place between Skanør and Falsterbo in Scania.

opposition til kongen. Christian, der var søstersøn af den tidligere biskop Esger, modtog måske af den grund i 1277 et såkaldt skadesløsbrev fra kongen for al den skade og udgift, som han måtte være kommet i. Derudover lovede Erik Menved, at undsætte biskoppens og kirkens slot i Møgeltønder hvis det blev belejret. Ydermere måtte biskoppen nu tage mænd i sin og i kirkens tjeneste både i og uden for sit stift (Kinch 1869, s. 100). To dage senere stadfæstede Erik Menved Ribes privilegier fra bisp Esgers tid (Kinch 1869, s.100). Det vil sige, at de indskrænkninger som byen havde været udsat for under bisp Tyges embedsperiode, nu ikke længere var gældende.

Fig. 9

De sammensvorne rider fra Finderup efter mordet på Erik Klipping skt. Cæcilie nat 1286. Otto Bache 1882. Frederiksborg Museet. Efter Wikipedia.

The murder of King Erik Klipping in the church barn at Finderup in 1286.



Ærkebiskop Jens Grand

Den reformorienterede Jens Grand kom allerede under sit embede som provst i Roskilde i konflikt med kongemagten om ejendomsretten til kirken i Slagelse og Lundekirkens godser. Samtidig opstod der uenigheder om grænserne for både

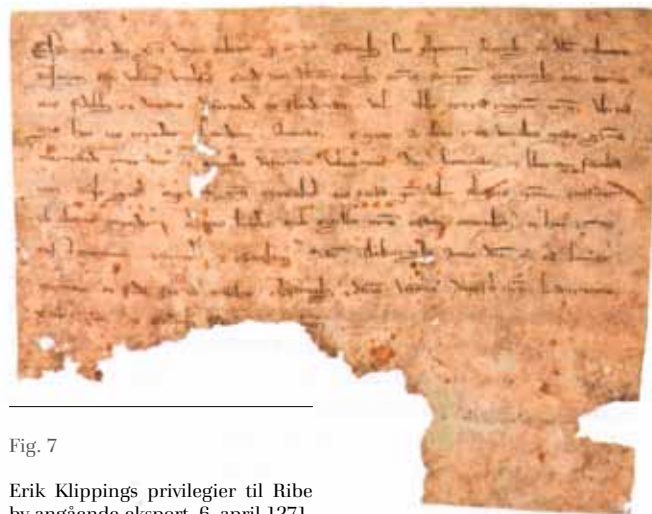


Fig. 7

Erik Klippings privilegier til Ribe by angående eksport. 6. april 1271. Efter Ribe Bys Historie bd. I, s. 206.

King Erik Klipping's export privileges for Ribe.

kongens og kirkens rettigheder i forhold til Grands oprettelse af seks nye præbender (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, 33).

Erik Klippings enkedronning Agnes så det derfor som en nødvendighed at underlægge Grand en troskabsed i sommeren 1289, hvori han sværgede ikke at have kontakt til den politiske opposition i landet (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 33).

Men denne troskabsed anså Grand ikke som gyldig efter sin bispeudnævnelse ved kurien i Rom. Under sit besøg til kurien gav ærkebiskoppen sit embede til paven, og han var derved per automatik ikke længere bundet til den aflagte ed. Paven valgte umiddelbart derefter at tilbagegive ærkestiftet til Grand. Dette gjorde, ifølge Grands egen overbevisning, ikke den danske konge, men paven til hans overordnede. Ærkebiskoppen stod nu fri for spændingerne mellem den verdslige og den kirkelige myndighed, som man tidligere havde gjort.

Dette blev dog langt fra tilfældet, da kongen ikke anerkendte, at Grand ikke længere var underlagt eden til den danske konge. Indledningsvis i procesakterne fastslår Grand, at han ikke var „(...) forpligtet til at svare på dem (anklagepunkterne), så de juridisk set bør anses for ikke-fremsatte(...)“ (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 115). Ærkebiskoppen mente dermed, at han kun havde pligt til at svare over for paven, da kirken ikke kunne betragtes som en vasal under kongen, idet han påpeger at „(...) den nævnte kirke eller ærkebiskop i Lund er ikke eller nogen sinde har været den danske konges vasaller.“ (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 123). Ifølge kongen skulle Grand efter sigende selv have udtalt på en prædiken, at han „(...)ikke var forpligtet over for kongen(...)“ (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 102).

Denne udvikling gjorde det endnu engang vigtigt for Erik Menved at sikre sig en loyal samarbejdspartner. I 1292 blev Ribe Domkirke tildelt nye afladsbreve, samtidig med at der samme år blev oprettet et nyt alter og et nyt kapel, hvilket understregede bispens rigdom. Kapellet blev tildelt nogle af biskoppens egne ejendomme blandt andet gods i Sejerslev og Forballum samt jord i Døstrup og Jurthrup³. Derudover blev der givet ejendomme i Tjæreborg, Solbjerg og Allerup⁴ (Kinch 1869, s. 108). Udgravninger ved bispens gård i Lustrup i perioden fra 1998 frem til 2007 har yderligere stadfæstet bispens rigdom og politiske rolle. Frem til omkring 1260 synes gården at have haft mindst to funktioner, dels som knudepunkt i administrationen og til varetagelsen af de afgifter der tilflød bispesædet og dels som forsyningsled til rytterhære (Søvsø 2012, s. 24). Gårdens omfang, der endnu savner sidestykke på dansk grund, er et tydeligt tegn på bispens rigdom og magt (Søvsø 2012, s. 22). I forbindelse med udgravningerne ved Lustrupholm blev der blandt andet fundet en større lerpotte fra midten af 1200-tallet indeholdende resterne af en møntskat. Lerkarrets størrelse åbner op for muligheden for, at den oprindeligt har rummet flere tusinde mønter, hvilket bekræfter antagelsen af Ribebispens store rigdomme (Feveile 2009, s. 6).

Efter fængslingen af Grand i foråret 1294 skulle et interdikt falde over landet, da Grand havde fået fornyet Vejlekonstitutionen få år tidligere. Ribe domkapitel spillede endnu engang en rolle, da det appellerede til paven i Rom. Kapitlet støttede sig til appellen fra 1261, men kapitlet opnåede ikke dets hensigt, da konstitutionen blev stadfæstet af pave Bonifacius VIII i 1298 (Skjum-Nielsen 1962, s. 164). I forbindelse med fornyelsen af interdiktet stod Ribes gejstlige dog ikke alene. Under retssagen i Rom

fremførte kongen indsigelser mod ærkebiskoppens henvisning til Vejlekonstitutionen. Kongen inddrog Roskildekirkens standpunkter, der ligesom kongen understregede forordningens ugyldighed (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 109–113). Resultatet blev, at kun biskopperne afholdt sig fra at holde gudstjeneste, mens den øvrige gejstlighed fortsatte sit religiøse virke.

Få måneder efter Grands fængsling skænkede Erik Menved Ribe by Holmene i et gavebrev dateret til august måned. Holmene gav betydelige mængder rigdom til byen, og må have haft indflydelse på byens holdning til kongen. På grund af kongens og byens gode forhold, må det formodes, at kong Erik Menved ikke i så høj grad skulle frygte magister Jacob Langes prædiken, der blev afholdt i oktober måned i Ribe Domkirke. Domprovsten Jacob Lange skulle angiveligt have sagt, at Danmarks tilstand aldrig ville blive god, så længe en med Christoffers blod forblev ved styret (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 106). Domprovstens klare sympati for Abel-linjens retmæssige krav trækker kirkekampene ind i de interne dynastiske konflikter. I denne periode kæmpede Erik Menved med hertugdømmets forleningskrav, og fængslingen af hertug Valdemar kan i denne forbindelse fremhæves. I et brev til ærkebiskop Jens Dros påpegede Valdemar, at han gjorde krav på tronen, idet „(...) Kristoffers linje uretmæssigt har bemægtiget sig kronen“ (Andersen I 1943, s. 40). Det forekommer ikke usandsynligt, at samarbejdet mellem kirken og hertugdømmet gav kongemagten anledning til at gå hårdere frem mod kirken, end den ellers ville have gjort.

Christensen koblede i sin tid kirkekampene sammen med disse begyndende feudale træk, som hertug Valdemars krav er et eksempel på. Den begyndende feu-

daliseringsproces i Danmark kom aldrig op på niveau med store dele af Europas, men forleningen af rigets hertugdømmer udvikledes til en generel samfundsproblemstilling, som kirken blev viklet ind i. For hvor langt skulle kirken trækkes ind i denne proces? Ifølge Christensen havde kirkekampene en dobbeltkarakter. Dels var det en kamp om at opnå al den magt og myndighed, som kanonisk ret ved strengeste fortolkning kunne give kirken, men det handlede samtidig også om, fra ærkebiskoppens side, at opnå samme kongelige myndighed i ærkestiftet som fyrstelensmændene havde fået i deres len. „I virkeligheden er kirkekampen et spørgsmaal af nøjagtig samme karakter som fyrstelensmændenes, (...): at erhverve sig størst mulig autonomi og suverænitet hver paa sit omraade“ (Christensen 1968, s. 79). Christensen så således konflikterne som en del af omstrukturen af samfundet og som et led i en kamp mellem jorddrotter og kongemagts politiske magt. Erik Ulsig påpegede ligeledes, at udstykningen af landet og de store begunstigelser som kongerne havde givet især Lunde- og Roskildekirken, gav bagslag. Uddelegeringen af kongernes magt resulterede i, at der opstod strid om, hvor grænserne lå i forhold til denne uddelegering (Ulsig 1999, s. 34–35).

Disse betragtninger stemmer godt overens med procesakternes udsagn om landets udenrigspolitiske problemstillinger med Norge. Ærkebiskoppen påpegede i sit defensorat til kongen, at årsagen til at krigen mellem Danmark og Norge startede „(...) på grund af Norges konges mødrene gods, som Danmarks konge uretmæssigt havde besat (...)“ (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 122). Erik Plovpennings datter Ingeborg, der var blevet gift ind i det norske kongehus, krævede således sit retmæssige arvegods, ligesom Hertug Valdemar krævede sine forleninger.

Da det i 1295 kom til krig mellem Erik Menved og Norge, der stod i alliance med hertugdømmet, samlede kongen sin hær i Ribe (Kinch 1869, s. 114–115). Danmarks ustabile forhold til Norge skal ses i tæt forbindelse med konflikten mellem kongemagten og kirken. Kong Håkon søgte i 1250'erne gennem samarbejde med Erlandsen at opnå indflydelse i Halland. I procesakterne anklagede kongen ligeledes Grand for at have holdt hemmelige møder med Marsk Stig Andersen og Grev Jacob, der efter mordet på Erik Klipping var dømt fredløse. Foruden samarbejdet med ærkebiskoppen havde disse også forbindelser til Norge. Dette samarbejde bar frugt for Norge, da den norske konge i 1295 sikrede sig brugsretten til det gods i Danmark, han havde arvet efter Ingeborg (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 31–32). Under flere mæglingforsøg var kongen ledsaget af biskopperne fra Ribe og Roskilde, men da kongen lod nogle af de fredløse henrette i Ribe, blev mæglingforsøget afbrudt. Freden med Norge og hertugdømmet opnåedes derfor først i 1296 (Kinch 1869, s. 116).

Tilbage stod kongen stadigvæk midt i kirkekampene. 5. maj 1296 udstedte Kong Erik Menved en fuldmagt til magister Martin og kannikken Guido af Ribe til at varetage sine interesser i Rom (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 65). Retssagens første domsafsigelse fandt sted i december 1297, der, udover at stadfæste interdiktet, forpligtede kongen til at betale en enorm sum penge til ærkebiskoppen som erstatning. I alt skulle kongen betale ærkebiskoppen 49.000 mark rent sølv i skadeserstatning for tabte ejendomme, rentetab og for al den skade som fængslingen havde forvoldt ærkebiskoppen (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 180–184). Få måneder inden den første domsafsigelse gav Menved et beskyttelsesbrev for gejstligheden

i Ribe stift, fordi biskop Christian havde klaget over, at gejstlige i stiftet undertiden blev sat for verdslige domstole (Ribe Oldemoder 1869, s. 24 nr. 42). Det vil sige, at kongen overlod afstraffelsen til biskoppen, og kun i tilfælde af, at gejstlige blev grebet på fersk gerning skulle de dømmes ved verdslig lovgivning. Hele problematikken mellem ærkesædet og kongemagten havde gennem tiden kredset om grænserne for henholdsvis kongens og ærkebiskoppens retshåndhævelse. Kongens velvilje overfor Ribebispen gav således Ribebispen større råderum end dennes overhyrde i Lund.

Magister Martin blev i Rom efter den afsagte dom i 1297, og i løbet af 1299 fik han udarbejdet et antal pavebreve til støtte for kongens sag (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 185). Med dommen i hænde kunne Isarn, der var pavens legat, rejse til Danmark for at få dommen ført ud i praksis. Men trods forligsforsøg i både Lübeck, København og Ribe, hvor kongen sågar udviklede et lejdebrev til ærkebiskoppen, endte samtlige møder resultatløse, hvilket resulterede i, at Isarn afsagde en hemmelig dom, der fik kongen til endnu engang at appellere til paven, og en ny retsproces var under opsejling (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 185–203). Menved må i den anledning have set sig nødsaget til at forfatte det såkaldte underkastelsesbrev til paven, der muligvis blev overbragt af Esger Juul, en tidligere Ribe-kannik (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 214 & Bisgaard 2010, s. 251). Esger Juul, der siden det mislykkedes forligsmøde i København, havde fungeret som kongens sagfører, varetog således kongens indlæg under anden retsproces (Fonnesbech-Wulff mfl. 1999, s. 205).

Efter anden proces nedsattes kongens dom betragteligt og det var nu kun Erik Menved pålagt at betale 10.000 mark rent sølv i erstatning

til ærkebiskoppen. Erik Menveds underkastelsesbrev kom således på et belejligt tidspunkt, da brevet gav paven forrang over kongemagten. Den danske konge gav paven den magt, han politisk stod og manglede, og det samme gjorde paven overfor den danske konge på bekostning af ærkebiskoppen, hvilket ligeledes resulterede i at interdiktet blev ophævet i 1303 (Jørgensen, 1927, s. 36).

Esger Juul, der under hele retsagen mod Grand havde stået på kongens side, blev belønnet af Ribebispen Christian, idet han blev udnævnt til provst i Varde Syssel (fig. 10). Senere blev han forfremmet til biskop i Aarhus, og 1310 besad han ærkesædet i Lund (Bisgaard 2010, s. 251). Dermed skulle man tro, at kongen havde sikret sin position ved at indsætte sin tro allierede som landets øverste gejstlige skikkelse. Men efter sin indsættelse som ærkebiskop udvikledes et modsætningsforhold til kongen, der endte i åbent brud i 1317 (Jørgensen 1981, 495). I Ribe-årbogen påpegede kongen sin frustration over dette begyndende misforhold. „(...) *skønt vi paa mange maader har vist Hr. Esger (...) megen gunst og Naade fra hans Ungdom og gerne har optaget ham i vor nærmeste Kreds, og tillige – for at forbigaa andre Ting – saa vidt vi rettelig kunde med oprigtig Velvilje har bevirket hans Forfremmelse til Bispeværdigheden i Aarhus Kirke og endelig ogsaa til den ærkebiskoppelige Værdighed i Lund, og skønt ogsaa hans slægt og Frænder af vor Haand har faaet Rigdom og Ære, idet vi har betroet dem vore Borge og Len, har han ikke desto mindre været utaknemlig af vore Velgerninger og givet os Ondskab til Tak*“ (Jørgensen 1927, s. 226). Den tidligere kongetro Ribe-kannik trådte ud af kongens skygge og begyndte at forsvare den tidligere ærkebiskop Jens Grand. Det prestigefyldte embede synes at indbyde til konfrontation med kon-

gemagten, hvilket kan skyldes at ærkebiskoppens egen gevinst med indførelsen af en streng kanonisk ret, var større end for den øvrige gejstlighed i landet. Den rene idealisme og ideologiske standpunkter overfor den nationalkirkelige retning synes derfor ikke tilfældet. Eksemplet med Esger Juul illustrerer endnu engang, at man ved dygtighed og politisk snilde kunne udnytte mulighederne i den faste alliance med kongemagten, for derefter at kaste alle alliancer over bord når nye muligheder for endnu mere magt bød sig.

Ribebispernes trofaste rolle under ærkebispestridighederne bør derfor ses som en bevidst beslutningsproces hvor ideologiske principper måtte træde i baggrunden i forhold til magt, privilegier og rigdom. Deres manglende vilje til at følge de oppositionelle gejstlige og kongemagtens reaktion på bispens støtte tydeliggør tvetydigheden og de modstridende principper i det statslige retssystem, idet retsapparatet blev anvendt mere fleksibelt i praksis overfor Ribebispen end overfor den oppositionelle del af gejstligheden. De juridiske og normative kildeudsagn er af den grund i mange tilfælde ikke repræsentative for, hvad årsagerne til stridighederne egentlig drejede sig. Om enten Esger, Tyge eller Christian havde reageret ligesom Esger Juul, hvis disse havde opnået ærkebiskoppelig status, er dermed ikke utænkeligt.

Konklusion

Hvad forårsagede ærkebispestridighederne i det 13. århundrede? Et komplekst og sammensat spørgsmål, som ingen af de tre forsknings-traditioner isoleret kan besvare. De tre teser skal ses i samspil med hinanden, hvis man vil forstå årsagerne til ærkebispestridigheder og kongernes reaktioner mod de op-

rørske ærkebiskopper i Lund. Den kirkelige løsrivelsesproces blev et nationalt anliggende, der fra starten blev indviklet i landets øvrige konflikttilstand, hvor interne dynastiske slægtsfejder, begyndende feudalisme og aristokratiets grupperinger omkring de to grene af kongeslægter var en realitet. Den fremsatte ideologiske tese skal derfor i langt de fleste tilfælde vige pladsen for en magtpolitisk dagsorden, samtidig med at de magtpolitiske træk, ikke kan ses uafhængigt af den slægtsmæssige position, da disse hænger uløseligt sammen. Konsensus-konflikt forholdet afhæng af parternes aktuelle behov og konkrete samfundspolitiske situation, hvilket tydeliggør nødvendigheden af at betragte datidens samfund som et net af komplekse allianceforhold, hvor varierende magtkonstellationer bevirkede både uden- og indenrigspolitiske reaktioner.

Motiverne og bevæggrundene bag disse skiftende magtkonstellationer bliver gennem det retsanthropologiske perspektiv udfordret, idet forståelsen af ret, magt og social orden i middelaldersamfundet blev anskuet i et nyt perspektiv. Metoden anskuet i lokalt perspektiv viste, at Ribebisperne og domkapitlet i byen dannede højborg mod både Erlandsen og Grand og fik til gengæld en række privilegier som kompensation, hvilket både bispen selv, men også den øvrige gejstlighed og stiftets borgere drog fordel af. Magtalliancer, venskab, uddelelse af gaver og privilegier fungerede således som styringsredskaber, der i sidste ende resulterede i øget magt til begge parter. Blandt andet resulterede samarbejdet i, at bisperne opnåede øgede ledingsbeføjelser, ejendomsforøgelse samt økonomiske fordele. Ærkebispespejdedighedernes hovedproblemstillinger formåede Ribebisperne derfor at omgå i flere tilfælde. Byens øvrige borgere opnåede ligele-

des flere privilegier og frihedsbreve omhandlende f.eks. torvegæld, forband og told i hele riget samt på Skånemarkederne. Derudover opnåede borgerne bjergningsret, frihed fra det generelle udførselsforbud og afgiftsfritagelse ved f.eks. strandvrag, hvilket var faktorer der må have haft betydning for byens økonomi og handel.

Men samarbejdet med kongemagten mandede tillige ud i negative konsekvenser i form af f.eks. tilfangetagelser, bandlysning, belejring og nedbrydning af bispens ejendomme. Men trods dette vurderede Ribebisperne, at de kunne drage flere fordele ved at støtte kongen. Ribebispen tog dermed et bevidst valg i at fravælge den oppositionelle bølge som ærkesædet stod i spidsen for. I vurderingen af hvorvidt ærkesædet udelukkende handlede ud fra et magtpolitisk aspekt og ud fra egen interesse, er svært at konkludere, da ikke alle de ideologiske sager for kirken blot kan have været et skalkeskjul for kirken. Meget kunne tale for, at det har været en vekselvirkning mellem de reelle ideologiske ideer og de magtpolitiske anstrengelser, idet ærkesædet tilsyneladende indbød til magt. Dog synes det magtpolitiske aspekt at veje tungest på vægtskålen. Ribebisperne syntes ikke at have synderlige problemer med at gå på kompromis med de ideologiske principper, og Esger Juuls pludselige aversion mod kongemagten illustrerede på fornemmeste vis, at man havde et standpunkt, til man tog et nyt. På samme måde understregede pavemagtens kuriale politik det magtpolitiske aspekt, da de kanoniske retsninglinjer tilsyneladende fra højeste instans ligeledes blev gradbøjet så længe aftalen havde et profitabelt afkast. Tillige var Erik Menved villig til at „underkaste“ sig kirkens absolutte overhoved, da en ny og skadelig retssag stod for døren.

Udtrykket „mere vil have mere“ fungerer godt i denne sammenhæng, da det kan illustrere, hvorfor netop kongen og landets ærkebiskopper lå i strid med hinanden, og hvorfor Ribebisperne og den danske kongemagt kom så særdeles godt ud af det med hinanden. Så længe begge parter trak på samme hammel anså begge parter samarbejdet for yderst frugtbart.

Noter

1. Præbender var i den romersk-katolske kirke en del af et domkapitels indtægter. Disse indtægter blev i form af naturalier tildelt de enkelte medlemmer af kapitlet.
2. Ribe-årbogen er en dansk annual, hvori hændelser og begivenheder står opført i kronologisk orden. De danske årbøger blev ofte udarbejdet af gejstlige.
3. Både Sejerslev og Forballum ligger syd for Skærbæk. Jordrup kan sagtens tænkes at være beliggende i det gamle Andst Herred ved Vejen (Frandsen 1984, bd. 1, 43, bd. 2, 198).
4. Allerup var beliggende i det gamle Skast herred tæt ved Esbjerg (Frandsen 1984, bd. 1, 46, bd. 2, 261, 248 og 154).

Litteratur

Andersen, Niels Knud 1943: *Ærkebiskop Jens Grand: en kirke- retshistorisk undersøgelse I og II*, G.E.C. Gads forlag, København.

Bisgaard, Lars 2010: „Bykultur og byliv“, i *Ribe Bys Historie* 1. 710–1520, red. Søren Bitsch Christensen, Dansk Center for Byhistorie, Esbjerg Kommune, s.244–290.

Bøgh, Anders 1999: „Kongen og hans magt“. I: Per Ingesman mfl. red., *Middelalderens Danmark: Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, Gads Forlag, København, s. 64–81.

Christensen, Aksel E. 1968: *Kongemagt og aristokrati: Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, 2. udg. Ejnar Munksgaards Forlag.

Christensen, Aksel E. 1978: *Ret og magt i dansk middelalder*, Nordisk forlag A.S., København.

Feveile, Claus 2009: Skatten blev gravet op af sin ejermand, *Nordisk Numismatisk Unions medlemsblad*, nr. 1, s. 3–6.

Fonnesbech-Wulff, Benedicte, m.fl. 1999: *Hellere fanden selv end Erik på tronen: konflikterne mellem Jens Grand og Erik Menved 1294–1302*, Odense Universitets forlag.

Frandsen, Karl-Erik 1984: *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*. Dansk Historisk Fællesforening, bd. 1–2.

Ingesman, Per 1999: „Kirken i samfundet“. I: Per Ingesman mfl. Red.: *Middelalderens Danmark: Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, Gads Forlag, København, s.100–117

Jørgensen, Ellen 1927: *Erik Klipping og hans sønner: Rigets opløsning. Udvalg af kilder til tidsrummet 1275–1340*, i Overs. ved Ellen Jørgensen ; udg. af Selskabet for Historiske Kildeskrifters Oversættelse, Schönbergsske Forlag, København.

Jørgensen, Ellen 1981: „Juul, Esger“. I: *Dansk biografisk Leksikon*, bd. 7, udg.3, Gyldendal, København, s. 495.



Fig. 10

Biskop Esger Juuls segl, mens han var provst over Varde Syssel. Efter Petersen 1883, planche LIII, 898.

The seal of Bishop Esger Juul.

Kinch, J 1869: *Ribes Bys Historie og Beskrivelse: 1. Indtil Reformationen*, Ribe.

Kroman, Erik & Stig Iuul 1968: *Skaanske Lov og Jyske Lov*, 4. oplag, G. E. C. Gads forlag, København.

Magnus, Olaus 1555: *Historia om de nordiska folken*. Östervala 1976.

Netterstrøm, Jeppe Büchert 2010: „Ribe og kongen“. I: *Ribe Bys Historie* 1. 710–1520, red. Søren Bitsch Christensen, Dansk Center for Byhistorie, Esbjerg Kommune, s. 151–163.

Orning, Hans Jacob, Kim Esmark & Lars Hermanson 2010: „Det rettsantropologiske perspektivet innenfor europeisk middelalderhistorie“. I: *Gaver, ritualer og konflikter: Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, Unipub, s. 5–38.

Orning, Hans Jacob 2010: „Det rettsantropologiske perspektivet og staten: konfliktløsning og byråkratisering i høymiddelalderen, i *Gaver, ritualer og konflikter: Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, Unipub, s. 251–290.

Pedersen, Sandra Brinch 2003: „Ribe og ærkebisperiden“, i *Bymarsk og geest*, nr. 15, Udgivet af Ribe Byhistoriske Arkiv og Den antikvariske Samling i Ribe, Liljebjerget, s. 17–25.

Petersen, Henry 1883: *Danske Geistlige Sigiller fra Middelalderen*. Tegned og lithograferede af Th. Bergh, København.

Poulsen, Bjørn 2010: „Økonomi og Erhverv“. I: *Ribe Bys Historie* 1. 710–1520, red. Søren Bitsch Christensen, Dansk Center for Byhistorie, Esbjerg Kommune, s. 201–242

Ribe Bys Historie 1. 750–1520 (red. Søren Bitsch Christensen), Dansk Center for Byhistorie, Esbjerg Kommune 2010.

Ribe Oldemoder, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og Kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskrevet 1290–1518, kaldet Oldemoder (Avia Ripensis)*, af O. Nielsen, Det kongelige danske selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, Thieles Bogtrykkeri, København 1869.

Skyum-Nielsen, Niels 1962: *Kirkekampen i Danmark 1241–1290: Jacob Erlandsen, samtid og eftertid*, Munksgaard, København.

Søvsø, Morten 2012: The Bishop of Ribe's rural property in Lustrup. I: *Danish Journal of Archaeology*, vol. 1, issue 1+2 (ed.: Strand, E. A. M. D. Jennsen, F. Riede, s. 4–26.

Ulsig, Erik 1999: „Højmiddelalder (1050–1350)“, i Per Ingesman mfl. red, *Middelalderens Danmark: Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, Gads Forlag, København, s. 28–39.

Summary

The archbishop's conflicts during the 13th century viewed from a local perspective – Ribe's bishops during the clashes between the church and king

What were the causes behind the archbishop's conflicts during the second half of the 13th century? On the surface, this seems a relative simple question. However, despite a long history of research there remains more questions than answers. What did the conflicts actually deal with? Was it an ideological conflict over principles and about the Church's independence from royal sovereignty? Alternatively, should the conflicts be seen in

the context of power politics where more mundane battles over power, political influence, possessions and privileges were more relevant? Or was it simply over family and personal interests?

This article argues that power politics and family issues were most important, since pure idealism does not seem to have existed in the ideological agenda. However, these three aspects should be understood in their relationship to each other as they are bound inextricably together.

Relations between the Church and royal power were dependent upon both the needs of the two factions and the actual social-political situation. This underlines the need to understand the society at that time as a complex arrangement of alliances where varying power-relations affected both foreign and domestic reactions. Power alliances, friendships, gift exchanges and privileges all functioned as a means of control that, in the end, increased power for both sides. Ribe's bishop made a conscious choice to disregard the wave of opposition that the archbishops stood for.

The expression „more will have more“ explains well, in this context, how the king and archbishops were suddenly in conflict with each other, while at the same time, Ribe's bishop and royal power benefited from each other. As long as both factions pulled together, their cooperation was considered extremely productive.

Katrine Berg Pedersen
Cand. mag., Aarhus Universitet
katrinebergpedersen@gmail.com

BY, MÅRSK , OG GÆST



Udgravningerne i
sct. Nikolajgade

Ribe-stenen



1200-tallets ærkebispes-
stridigheder i lokalt perspektiv



Højmiddelalderens grave
på Lindegården i Ribe



En silhuettør kommer
til byen